

PERSBERICHT

dinsdag 8 januari 2019

POL januari 2019 stijgt verrassend naar +17,4

Opvallend sterk Q4 compenseert verder dalende vooruitzichten

Export en Investerings op nagenoeg historisch hoog niveau

Ook diensten, bouw en kleinste bedrijven noteerden zelden of nooit hoger

Vooruitzichten kennen wel vierde daling op rij

Rek qua tewerkstellingsgroei eruit bij productiebedrijven

Outlook 2019

Toch verwacht helft Limburgse bedrijven beter 2019

Voor 1 op 2 was 2018 ook beter dan 2017

Grote productiebedrijven hadden het moeilijk, maar kijken optimistischer naar 2019

Digitalisering en automatisering hoog op bedrijfsagenda

3 op 10 Limburgse bedrijven verwachten belangrijke impact van Brexit

Ondanks veel onheilspellend macro-economisch nieuws, handhaaft het vertrouwen van de Limburgse ondernemer zich op een hoog niveau. De Polsslag Ondernemend Limburg (POL) van VKW Limburg en UNIZO Limburg stijgt in januari 2019 zelfs van +16,0 naar +17,4, nadat in de voorgaande drie kwartalen telkens een lichte daling werd opgetekend. Hoewel de vooruitzichten voor het komende kwartaal opnieuw licht achteruitlopen tot +14,8, zorgt een duidelijk sterker dan verwacht vierde kwartaal van 2018 ervoor dat de POL aan kracht wint.

De Limburgse economie presteert hiermee al vier jaar lang in de plus, met dus een duidelijk overschot aan optimistisch gestemde ondernemers. De evaluatie van het voorbije vierde kwartaal scoort met +20,0 - enigszins onverwacht - quasi op het niveau van eind vorig jaar én van de beste kwartalen in de periode 2006-2007. Dit vooral door toedoen van de indicatoren investerings en export die met +27,9 en +25,9 tevens op een nagenoeg historisch hoog niveau afklokten. De dienstensector en bouw trekken de kop en noteren momenteel op het hoogste punt in 12 jaar. Voor de kleinste bedrijven was het vierde kwartaal zelfs het beste ooit in 13 jaar POL.

Polsslag Ondernemend Limburg

De vooruitzichten voor het eerste kwartaal van het nieuwe jaar liggen duidelijk een stuk lager en dat in alle sectoren. De prognoses dalen al vier kwartalen op rij, maar blijven desondanks wel nog ruim positief. Alleen de detailhandel duikt weer in de vriestemperaturen. Gekeken naar bedrijfsgrootte, blijken toch 4 van de 7 groottecategorieën optimistischer dan 3 maanden geleden. Over heel 2018 rapporteert de POL met een score van gemiddeld +18,0 een vijfde verbetering op rij. In 2017 lag dit op +17,2. Enkel over 2006 waren de Limburgse bedrijven met +18,5 gemiddeld nog positiever gestemd.

Uit de Outlook 2019 bevraging blijkt dat 1 op de 2 Limburgse bedrijven ervan overtuigd is dat 2019 nog beter zal worden. In vergelijking met een jaar geleden is het optimisme wat bijgesteld, maar blijft het onmiskenbaar hoog. De productiesector en de grootste bedrijven geven 2018 een kritische evaluatie, maar hun optimisme sluit in 2019 terug aan bij de andere sectoren. In de focus van onze bedrijven voor 2019 blijft procesinnovatie prioritair. Digitalisering en automatisering komt als nieuwkomer binnen op een tweede plaats. Marktaandeel vergroten, nieuwe markten aanboren en welzijn op het werk vervolledigen de top 5. De Brexit baart bovendien 3 op 10 Limburgse bedrijven zorgen, die er een belangrijke rechtstreekse en/of onrechtstreekse impact van vrezen.

Ruben Lemmens, gedelegeerd bestuurder VKW Limburg: *“De Limburgse ondernemers laten zich niet uit hun lood slaan door de vele onzekerheden die het nieuwe jaar toch met zich lijkt mee te brengen. Daarbij valt volgens onze POL vooral de export als steunpilaar op. Onze bedrijven blijven beredeneerd en met open vizier naar de toekomst kijken. Vooral uit het nog altijd hoge investeringsritme blijkt dat het vertrouwen duidelijk overeind blijft. Ondanks onheilspellende berichten van een terugvallende economische conjunctuur, bleef onze Limburgse economie het zeer goed doen afgelopen jaar. Toch belooft 2019 erg spannend te worden, want de cliffhangers van seizoen 2018 zullen spoedig een bepalende ontknoping krijgen. Op de afloop van de internationale afleveringen (Brexit, internationale handelsrelaties, China,...) hebben we weinig vat, maar nationaal kunnen we uiteraard wél meeschrijven aan duidelijke scenario’s om onze ondernemingen ook morgen nog concurrentieel te houden. We kunnen het ons niet veroorloven om de komende maanden de pen neer te leggen die het blijvend noodzakelijke hervormingsverhaal schrijft dat zorgt voor betere mobiliteit, een hervormd vennootschapsrecht, kostencompetitieve bedrijven en meer mensen aan het werk.”*

Bart Lodewyckx, gedelegeerd bestuurder UNIZO Limburg: *“Na het Grand Cru jaar 2017 waren de verwachtingen voor 2018 hooggespannen. Het is dan ook verheugend om vast te stellen dat onze Limburgse*

ondernemers een duidelijk positieve evaluatie maken van het voorbije jaar. Weliswaar konden niet alle hoge verwachtingen ingelost worden, en mogen de signalen vanuit de productiesector, de detailhandel en de grootste bedrijven zeker niet genegeerd worden. Voor 2019 delen weer alle Limburgse bedrijven, van klein tot groot, het optimisme. En ze blijven ook verder investeren: in de eerste plaats in een verbeterde interne organisatie, in digitalisering en in het vergroten van het marktaandeel. Een belangrijke vaststelling is bovendien dat de kleine en middelgrote ondernemingen qua evaluatie en verwachtingen niet achterblijven. Het is dan ook aan ons als ondernemersorganisatie om deze kleine en middelgrote spelers te ondersteunen in hun uitdagingen om te durven en kunnen groeien, investeren en innoveren.”.

Polsslag Ondernemend Limburg

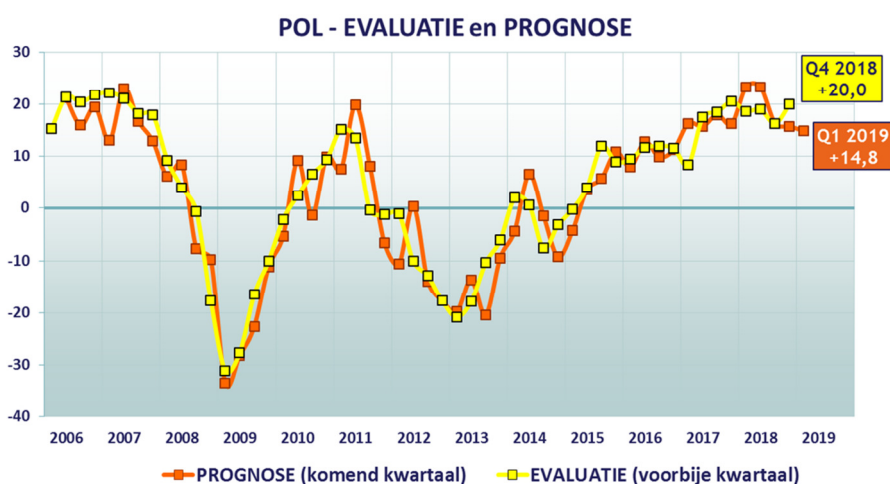
Analyse januari 2019

De POL stijgt naar +17,4

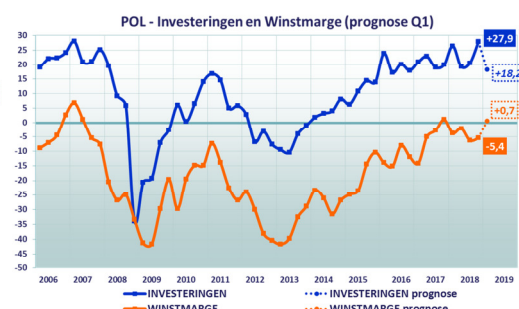
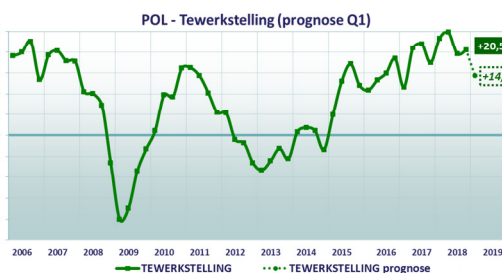
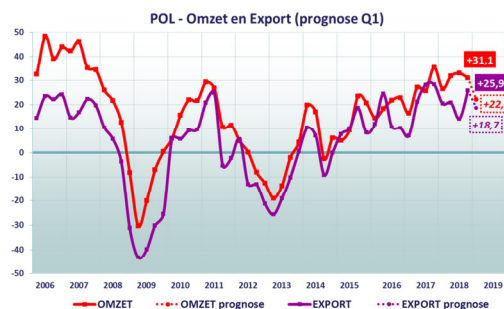
Reeds 16 kwartalen na elkaar zet de POL een positief cijfer neer. In tegenstelling tot de voorbije drie metingen echter, waarbij de POL telkens wat terrein moest prijsgeven, zien we in januari 2019 een stijging naar +17,4, komende van +16,0 in oktober 2018. **Het vertrouwen bij de Limburgse ondernemers en bedrijfsleiders over de economische gang van zaken in hun bedrijf in het voorbije en komende kwartaal blijft dus overeind.** Het algemene POL-sentiment wordt zoals steeds gevormd door een combinatie van de evaluatie van het afgelopen kwartaal en de verwachtingen voor het komende kwartaal van de Limburgse ondernemers.

Onverwacht sterk vierde kwartaal 2018...

Dat afgelopen vierde kwartaal van 2018 was verrassend sterk en duidelijk beter dan verwacht. Met +20,0 krijgt het van de Limburgse ondernemer een stuk hogere waardering mee dan drie maanden geleden gedacht (+15,7). Dat is bovendien **opmerkelijk beter dan het derde kwartaal van 2018 (+16,2)** en zelfs het tweede beste geëvalueerde kwartaal sinds medio 2007.

De **gestegen POL-evaluatie** van het voorbije kwartaal blijkt **voornamelijk toe te schrijven aan twee indicatoren: investeringen en export**. De indicator **export** herstelde in Q4 2018 van de dip in het derde kwartaal (+14,2) en stijgt, ondanks wereldwijde handelsbeslommeringen, verrassend fors door tot **+25,9**. **Enkel in de tweede helft van 2017 werden hogere waarden opgetekend.** Ook de **investeringen** van onze Limburgse bedrijven lagen met **+27,9** naar eigen zeggen op **historisch hoog niveau** in het vierde kwartaal van 2018 (Q3: +20,6). Enkel in januari 2007 tikte deze indicator nog een tikkeltje hoger aan.

De **overige indicatoren** vertoonden in het vierde kwartaal **weinig beweging** t.o.v. drie maanden eerder. De **omzetgroei** bleef met **+31,1** maar net iets onder het cijfer van het derde kwartaal (+33,0), terwijl de **tewerkstellingsgroei** dan weer licht toenam tot **+20,5** (van +19,6). Voor een verbetering van de **winstmarge** kon met **-5,4** opnieuw geen meerderheid gevonden worden, al ging het wel nipt de goede richting uit (was: -6,2 in Q3).

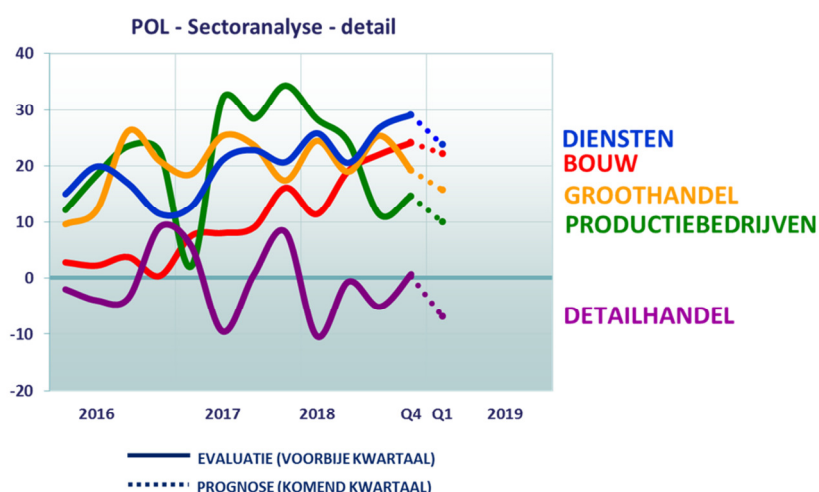
... maar vooruitzichten komend kwartaal verder omlaag

Het sterke laatste kwartaal van het afgelopen jaar kan niet verhinderen dat de **prognose voor het komende kwartaal opnieuw iets lager** gaat en **daalt van +15,7 naar +14,8**. Op zich slechts een lichte achteruitgang en er **blijft duidelijk nog een behoorlijk overschot aan positief gestemde ondernemers**. Anderzijds liggen de verwachtingen in vergelijking met het pas afgelopen kwartaal (+20,0) toch wel duidelijk een stuk lager. Bovendien gaat het al om de **vierde daling van de prognoses op een rij** en het **laagste cijfer in meer dan twee jaar**.

Opnieuw springen de indicatoren voor **export (+18,7)** en **investeringen (+18,2)** er in positieve zin uit. Beiden gaan er op **vooruit in vergelijking met de verwachting van drie maanden geleden**. **Omzet en tewerkstelling daarentegen dalen** zowel t.o.v. de vorige prognose als t.o.v. de evaluatie van Q4 2018. Met **+22,1** en **+14,3** blijven ze wel ruim in de plus. Wat betreft de **winstmarge** blijft de Limburgse ondernemer geloven in een kentering, al is hij hierover met **+0,7** minder van overtuigd dan een kwartaal geleden.

SECTORANALYSE

Enkel voor de groothandel was Q4 2018 minder sterk dan Q3. De vooruitzichten voor het eerste kwartaal van 2019 gaan in elk van de vijf sectoren lager in vergelijking met de evaluatie van het laatste kwartaal van 2018. Het gestegen algemene POL-cijfer (combinatie van evaluatie voorbij en prognose komende kwartaal) reflecteert zich wel in drie van de vijf sectoren.

▪ **DIENSTEN: neemt resoluut de kop**

De dienstenbedrijven trekken momenteel de kop in de Limburgse economie. Zij zijn met **+23,7 (s.q)** niet alleen het **meest optimistisch** van alle sectoren over het eerste kwartaal van 2019, maar waren het **afgelopen kwartaal** ook veruit de **best presterende sector** met een score van +29,1. Dat is zelfs het **op een na beste kwartaal** van de afgelopen 13 jaar. Enkel in juli 2007 werd voor de dienstensector een nog

iets hogere waarde gemeten (+29,9). De evaluatie van het voorbije kwartaal vertoont voor de dienstensector al 5 jaar (sinds begin 2015, enkele ups en downs niet te na gesproken) een **continu stijgende lijn**. Behalve omzet scoorden alle deelindicatoren de voorbije drie maanden sterker. De prognoses voor export en investeringen in het komende kwartaal zitten zelfs in lift.

- **BOUW: zet opmars verder**

Qua optimisme over het komende kwartaal worden de dienstbedrijven op de hielen gezeten door de **bouwsector**, die met +22,2 als **enige sector hogere verwachtingen** koestert **dan drie maanden geleden**. Qua prestaties in het voorbije kwartaal stak de bouwsector met een evaluatie van +24,1 dan weer **de groothandel de loef af voor stek twee** (verwacht was +20,4). Ook voor de bouw is dat de **op twee na hoogste notering ooit**. Net als de dienstensector zitten ook de bouwbedrijven **al enige tijd in de lift**, maar zij zetten hun opmars pas medio 2016 in. T.o.v. de evaluatie van het afgelopen kwartaal daalt de **prognose voor het komende kwartaal weliswaar ook in de bouw**, maar het verschil is het **minst uitgesproken** van alle sectoren. De **vooruitzichten voor tewerkstelling, investeringen én winstmarge gaan zelfs hoger** dan afgelopen kwartaal het geval was.

- **GROOTHANDEL: als enige 2x lager**

Was de **groothandel** voor drie maanden met een voorspelling van +24,1 nog de meest optimistische sector, dan **viel het afgelopen kwartaal toch wel tegen**. Ondanks een terugval naar de derde plaats, presteren de groothandelsbedrijven met +19,2 wel **al meer dan 2,5 jaar op een redelijk constant hoog niveau**. Behalve export moesten alle deelindicatoren wat terrein prijsgeven en in het geval van winstmarge zelfs zeer uitgesproken (-27,3). Ook de **vooruitzichten dalen** tot +15,7 en dat **nagenoeg over de hele lijn**. Wel blijft de groothandel het **meest uitsproken investeringen** plannen (+31,8).

- **PRODUCTIEBEDRIJVEN: drastische terugval gestuit?**

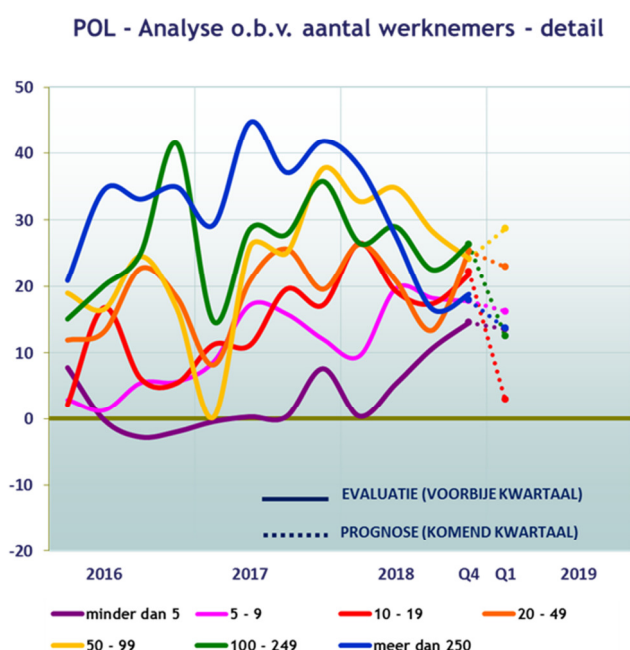
Ook voor de **productiebedrijven** was het vierde kwartaal van 2018 met +14,6 onverwacht **beter dan het derde kwartaal** (+11,3). De **drastische terugval** die, na de topnoteringen van 2017, begin vorig jaar werd ingezet, **lijkt daarmee enigszins gestuit**. **Voor de export deed het goed** (van +7,1 naar +25,6). Omzet en investeringen gingen ook licht vooruit, maar de **tewerkstellingsgroei liep enigszins terug**, van +24,2 naar +20,2. Ondanks dit nog altijd ruim positieve cijfer, scoren drie andere sectoren nu hoger op dit vlak. Met een prognose van nog slechts +2,2 (komende van +13,1) lijkt de **rek er qua tewerkstellingsgroei bij de productiebedrijven evenwel uit**, tenminste voor wat het komende kwartaal betreft. Daarvoor is de productiesector sowieso **niet bijster optimistisch**. Met +9,9 wordt de, op de detailhandel na, laagste score opgetekend van alle sectoren.

- **DETAILHANDEL: uitzonderlijk positief, maar weinig hoop op beterschap**

Na vier kwartalen laat de **detailhandel** met +0,7 **nog eens positief cijfer** optekenen als evaluatie van het voorbije kwartaal. Dat is **eerder uitzonderlijk**, want na 2007 was dit nog maar een zestal keer het geval. Op de winstmarge na wisten **alle deelindicatoren in Q4 verbetering** te vertonen ten opzichte van Q3. Op tewerkstellingsgroei in de detailhandel moest echter niet worden gerekend (+0,0) en **voor het komende kwartaal zijn er nog steeds meer detailhandelsbedrijven die een daling van het personeelbestand in vooruitzichten stellen** (-6,4) dan believers van personeelsgroei. Nochtans is dit de enige deelindicator die er qua prognose op vooruitgaat in vergelijking met de voorspellingen van drie maanden geleden. De **impact van de dalende vooruitzichten voor de kleinhandel** (van +1,7 naar -6,9) is dan ook **sterker** dan de opgetekende positieve evolutie in het afgelopen kwartaal.

ANALYSE op basis van de BEDRIJFSGROOTTE

Kijken we naar de grootte van de bedrijven, dan merken we dat de evaluatie van het laatste kwartaal van 2018 zorgt voor een nivellering van de verschillende groottecategorieën, met alle scores duidelijk positief tussen +14,5 en +26,4. De kleinste bedrijven sluiten aan, terwijl de grootste bedrijven hun cijfers de voorbije kwartalen temperden. Voor alle groottes van bedrijven kwam Q4 2018 sterker uit de verf dan Q3 of was het verschil verwaarloosbaar. En telkens was dit beter dan drie maanden geleden verwacht werd. Enkel bij de bedrijven met 50 tot 99 werknemers ging er een stukje af tot +24,3, maar het zijn precies deze bedrijven die - als enige - voor het eerste kwartaal nog hogere verwachtingen stellen (+28,7). Vergeleken met de voorspellingen van drie maanden geleden, zien we evenwel een positieve tendens bij 4 van de 7 groottecategorieën: zowel de kleinste, de grootste, als de KMO's met 20 tot 99 werknemers werden optimistischer.

▪ **KLEINSTE BEDRIJVEN: maken de aansluiting door beste kwartaal ooit**

De **kleinste** bedrijven, met **minder dan 5 werknemers**, scoren met +14,5 (was +10,7) nog wel het laagste evaluatiecijfer, maar noteren hiermee wel op het voor hen **hoogste punt ooit in de POL-waarnemingen**. Qua **optimisme** over de toekomst laten ze met een prognose van +13,5 bovendien twee andere groottecategorieën achter zich. De bedrijven met **5-9 werknemers** zijn de enige categorie waar zowel de evaluatie van het voorbije kwartaal als de prognose, zij het erg licht, achteruitloopt. Toch staan ook zij daarmee op enkele pieken na historisch hoog genoteerd en zijn ze voor Q1 2019 de derde meest optimistisch gestemde groottecategorie.

▪ **GROOTSTE BEDRIJVEN: beter dan drie maanden geleden**

De POL-scores van de grootste bedrijven vertonen opvallende gelijkenissen met die van de kleinste bedrijven. Het **vierde kwartaal** (+18,8) viel **uiteindelijk nog best mee** in vergelijking met verwachtingen drie maanden geleden. Al is de **evolutie van de winstmarge** momenteel wel een **grote kopzorg**, want die scoorde in het vierde kwartaal met -18,6 veruit het meest negatief. Met een prognose van +13,7 is men

duidelijk **optimistischer dan drie maanden geleden** en zit men in de middenmoot. Enkel de tewerkstellingsprognose gaat achteruit, maar blijft met +13,8 wel positief. De verwachtingen zijn wel lager dan de evaluatie van het laatste kwartaal van 2018.

- **100-249 werknemers: sterkst Q4, maar optimisme ebt weg**

De op een na grootste bedrijven evalueerden het **laatste kwartaal van 2018** met +26,4 het **sterkst**, maar kijken met +12,5 veel minder rooskleurig naar het komende kwartaal. Daarmee gaan ze **van tweede meest optimistische naar de tweede minst optimistische** groottecategorie. Vooral de dalende omzetverwachtingen van +50,0 naar +11,4 zijn hieraan debet. Toch blijft men geloven in de toekomst, getuige de +36,4 die voor investeringen in het vooruitzicht wordt gesteld.

- **20-99 werknemers: sterkhouders**

De KMO's met **20-49 of 50-99 werknemers blijven het goed doen en versterken nog hun optimisme** over de toekomst. De eerst genoemde categorie scoorde in het vierde kwartaal crescendo over de hele lijn (+25,4) en zien ook de prognoses (+23,0) nog wat aandikken in vergelijking met drie maanden geleden. Voor de tweede was Q4 (+24,3) niet zoveel minder dan Q3 2018, maar worden de verwachtingen voor het eerste kwartaal van 2019 zelfs in vergelijking daarmee nog wat hoger getrokken tot +28,7.

- **10-19 werknemers: opvallende daling vooruitzichten**

De bedrijven met 10 à 19 werknemers tenslotte vertonen, ondanks een duidelijke versterking tot +21,8 voor Q4 2018, een **opvallende duik in het optimisme** voor het eerste kwartaal van het nieuwe jaar, waarvoor ze slechts een cijfer van +3,0 veil hebben.

POL januari 2019

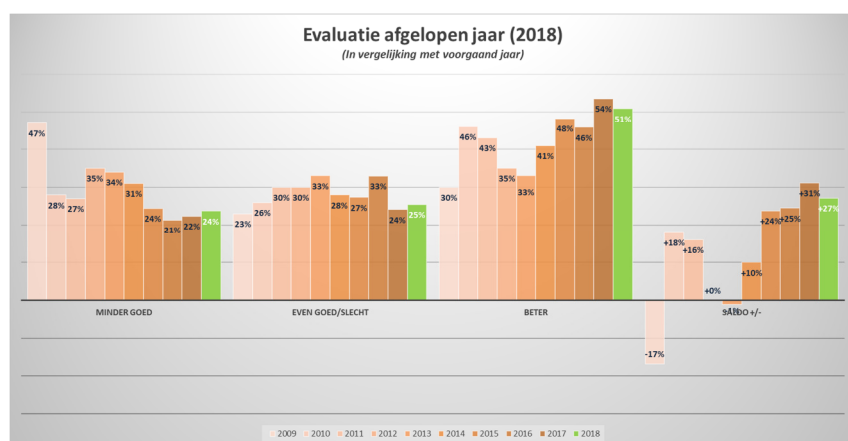
Themabevraging 'Outlook 2019'

Naar goede gewoonte koppelen UNIZO Limburg en VKW Limburg aan de POL bij het begin van het nieuwe jaar ook een terugblik op het voorbije en een vooruitblik op het komende jaar door onze ondernemers.

1. Voor 1 op 2 Limburgse bedrijven was 2018 (nog) beter dan 2017. Productiesector en grootste bedrijven minder tevreden dan jaar geleden.

De helft (51%) van de Limburgse ondernemers geeft aan dat hun bedrijf het in 2018 beter deed dan het jaar ervoor. Dit percentage ligt iets lager dan een jaar geleden (54%), maar is het tweede hoogste cijfer sinds deze terugkerende peiling in 2009 werd opgestart. Daartegenover staat echter dat 24% van de ondernemers 2018 als minder goed bestempelen, vergelijkbaar met de 22% van een jaar geleden. 1 op 4 vond 2018 niet beter of slechter dan 2017. Per saldo is er dan ook een **overschot van 1 op 4 ondernemers (+27%) die het afgelopen jaar positief** evalueren (ten opzichte van +31% voor 2017). Het is wel al de **vijfde keer op rij dat per saldo méér ondernemers positief dan negatief terugblikken op het afgelopen jaar**.

Het extreem hoge saldo van +53% dat begin 2018 vooropgesteld werd kon evenwel niet gerealiseerd worden.

Vooraf de **groothandel** (68% 'beter', 9% 'slechter', resulterend in een positief saldo van +59%) en de **dienstensector** (59%, saldo van +40%) geven aan dat 2018 een goed jaar was.

De **productiesector**, die het meest optimistisch was over 2017, **evalueert 2018 veel voorzigtiger**: voor 46% was 2018 weliswaar beter, maar daartegenover staat

een groep van 30% die een slechter jaar kenden. **De productiesector kent hiermee een saldo van +16%, waar 2017 per saldo nog een cijfer van +50% kreeg.** In de detailhandel liggen de percentages 'beter' (40%) en 'slechter' (32%) het dichtste bij elkaar. Met een saldo van +8% doet de **detailhandel het wel beter dan in 2017** (saldo +2%).

Qua grootte van het bedrijf haalt de positieve blik het bij quasi alle categorieën telkens duidelijk van de negatieve, met uiteenlopende saldi van +23% voor de bedrijven van 50-99 werknemers tot +45% bij de bedrijven met 10 tot 20 werknemers.

Er zijn twee grootteklassen die hierop afwijken: bij **de kleinste bedrijven tot 5 werknemers ligt het sentiment voor wat 2018 betreft met +21% iets achter** ligt ten opzichte van het globaal gemiddelde saldo van +27%, maar dit is wel een stevige aangroei in vergelijking met een jaar geleden (+11%).

Opvallend en verontrustend is echter het 'evenwicht' tussen de positieve (40%) en negatieve beoordelingen (38%) bij de grote bedrijven met meer dan 250 werknemers, wat per saldo resulteert in slechts +2%. Voor 2017 zorgde deze categorie van grootste bedrijven nog voor een saldo van +36%.

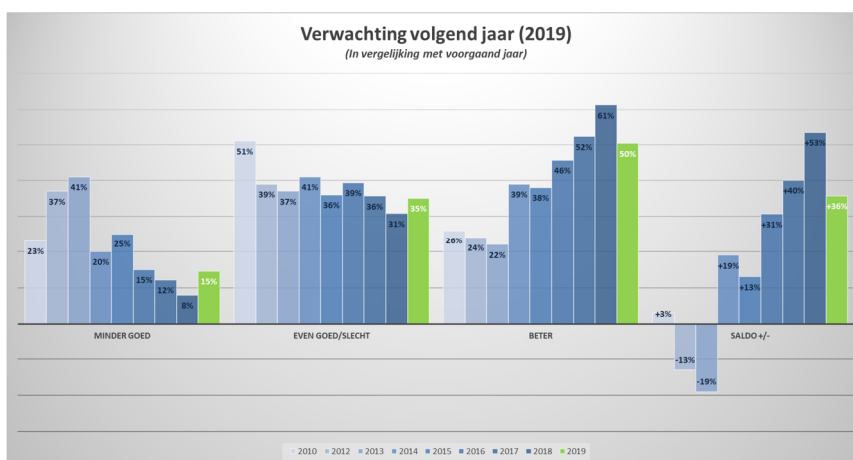
2. Optimisme voor 2019 blijft overeind, maar iets realistischer dan een jaar geleden

Bij de start van 2019 blijven de Limburgse ondernemers duidelijk optimistisch: 50% verwacht een (nog) beter jaar dan het afgelopen jaar. Per saldo gaat het om +36% meer positief dan negatief ingestelde ondernemers, wat hoger ligt dan de evaluatie (+27%) van 2018.

Vergeleken met het extreme optimisme begin 2018, waarbij 61% een beter 2018 dan 2017 verwachtte (saldo van +53%), zijn de verwachtingen van de bedrijven iets realistischer te noemen.

Met uitzondering van de detailhandel (37% verwacht een beter 2019, positief saldo van +12%) kennen **alle sectoren een hoger dan gemiddelde verwachting**. In de dienstensector (saldo van +44%) en groothandel (+41%) zijn de verwachtingen het hoogst. **Ook de productiesector kent met een saldooverwachting van +39% een optimistischere blik op 2019 dan de evaluatie van 2018 (+16%).**

Qua grootte volgen alle bedrijven, klein en groot, het optimisme qua verwachtingen voor 2019. Een uitschieter is hier weggegeld voor de KMO's tussen 20 en 50 werknemers (saldo van +49%). En in tegenstelling tot het saldo van +2% in de evaluatie van 2018, volgt ook de saldooverwachting van de grootste bedrijven met +33% het positivisme voor 2019.

3. Bedrijfsfocus 2019: Procesinnovatie blijft prioriteit, digitalisering is nieuwkomer op 2 met stip.

De topfocus van de Limburgse bedrijven sinds jaren, het **verbeteren van de interne organisatie (procesinnovatie)**, blijft ook in 2019 met een saldo van +58% op kop (vorig jaar nog +63%).

Op de tweede plaats krijgen we **digitalisering en automatisering als nieuwkomer**, met een saldo van +53%. Het **vergroten van marktaandeel** zet daardoor na drie jaar een stapje terug en klokt af met een saldo van +42%, wat lager is dan de voorbije jaren.

Plaatsen 4 en 5 zijn weggelegd voor de prioriteiten **nieuwe markten aanboren** (saldo +41%) en **welzijn en plezier op het werk** (interne personeelsorganisatie, saldo van +40%).

Focus 2019 in vergelijking met 2018				Saldo +/-					
	lager	gelijk	hoger	2019	2018	2017	2016	2015	2014
Interne organisatie verbeteren (procesinnovatie)	2%	38%	60%	58%	63%	60%	65%	59%	46%
Digitalisering/automatisering	2%	44%	54%	53%	/	/	/	/	/
Marktaandeel vergroten (op bestaande markten)	4%	51%	46%	42%	51%	52%	55%	43%	35%
Nieuwe markten aanboren	3%	53%	44%	41%	42%	45%	42%	43%	36%
Welzijn en plezier op het werk (interne personeelsorganisatie)	1%	58%	41%	40%	45%	/	/	/	/
Financiële gezondheid bewaren	2%	57%	41%	38%	42%	36%	40%	43%	37%
Marketing en communicatie	4%	57%	40%	36%	50%	/	/	/	/
Nieuwe producten op de markt brengen (productinnovatie)	4%	58%	39%	35%	32%	27%	32%	36%	22%
Vacatures ingevuld krijgen	9%	62%	29%	20%	29%	13%	6%	-5%	-8%
Ecologische voetafdruk verminderen	6%	71%	23%	16%	19%	8%	19%	3%	3%
(Verder) internationaliseren	12%	71%	17%	6%	12%	4%	6%	2%	/

Verderop in de lijst vinden we de gekende focuspunten ‘**bewaren van de financiële gezondheid**’ (saldo +38%), **marketing** (van saldo +50% naar +36%) en **productinnovatie** (+35%) terug. Het **invullen van vacatures (van +29% naar +20%)** kent na de sterke stijging van vorig jaar een daling maar blijft wel hoger dan alle jaren ervoor. Het verminderen van de **ecologische voetafdruk** (+16%) houdt de stijging van vorig jaar vast, terwijl het belang van **verder internationaliseren** fluctueert (van +4% in 2017 naar +12% in 2018 en nu weer naar +6%).

4. 3 op 10 Limburgse bedrijven verwachten belangrijke impact van Brexit

Aan de respondenten in de bevraging werd ook volgende stelling voorgelegd “**De Brexit zal in 2019 – rechtstreeks en/of onrechtstreeks – een belangrijke impact hebben op mijn onderneming**”.

De Brexit zal in 2019 - rechtstreeks en/of onrechtstreeks - een belangrijke impact hebben op mijn onderneming			
	%		
helemaal akkoord	7%	AKKOORD	30%
eerder akkoord	23%		
eerder NIET akkoord	42%	NIET AKKOORD	70%
helemaal NIET akkoord	28%		

3 op 10 van de Limburgse bedrijven is **overtuigd van een onmiskenbare impact**.

Op zich lijkt dit een laag percentage, maar de directe en indirecte impact mag zeker niet onderschat worden. Vooral omdat niet iedereen internationaal actief is, en

omdat niet alle internationale bedrijven zaken doen met het Verenigd Koninkrijk. **In de productie** ligt het percentage dat een belangrijke impact verwacht **met 51% het hoogst**, net zoals in de **grootste bedrijven met meer dan 250 werknemers (55%)**.

De detailhandel verwacht de laagste impact (21%); eenzelfde percentage zien we ook bij de kleinste bedrijven met minder dan 5 werknemers.